

YO'QOLIB BORAYOTGAN HAYVON TURLARI MUAMMOSI VA ULARNI SAQLASH CHORALARI

Eshdavlatova Gulasal Alim qizi

Termiz davlat universiteti akademik litseyi biologiya fani o'qituvchisi
gulasaleshdavlatova@gmail.com

Bozorov Vohid Xo'shmurodovich

Termiz davlat universiteti akademik litseyi geografiya fani o'qituvchisi
vohidbozorov@gmail.com

Berdishukurova Baxtigul

Termiz davlat universiteti akademik litseyi biologiya fani o'qituvchisi
baxtigulberdishukurova@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada global miqyosda hayvon turlarining yo'qolib borish sabablari, antropogen omillar ta'siri va ularni saqlab qolish bo'yicha amalga oshirilayotgan ekologik, huquqiy hamda ilmiy chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Biologik xilma-xillikning kamayishi ekotizim barqarorligiga qanday xavf tug'dirishi haqida ilmiy asosda fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *biologik xilma-xillik, yo'qolib borayotgan turlar, ekologik muhofaza, "Qizil kitob", tabiiy muvozanat, bioxilma-xillikni saqlash*

So'nggi yuz yillikda inson faoliyatining keskin ortishi natijasida Yer biosferasida hayvon turlarining yo'qolish sur'ati tabiiy evolyutsion jarayondan ming barobar tezlashdi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi kunda dunyodagi barcha hayvon turlarining 25 foizdan ortig'i yo'qolib ketish xavfi ostida. Bu jarayon ekologik muvozanatga, oziqa zanjirlariga va butun ekotizim barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda.

Hayvonot dunyosining kamayishi nafaqat biologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy muammolarga ham sabab bo'lmoqda.

Shu bois, bu masala zamonaviy ekologiya fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Hayvonlarning yo'qolishiga bir qator tabiiy va antropogen omillar sabab bo'lmoqda.

Asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Tabiiy yashash joylarining yo'q qilinishi — o'rmonlarning kesilishi, cho'llanish, urbanizatsiya, qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining kengayishi natijasida hayvonlar tabiiy yashash joylaridan mahrum bo'lmoqda.

2. Iqlim o'zgarishi — global isish va yog'ingarchilikning o'zgarishi hayvonlarning migratsion jarayonlari va moslashuv mexanizmlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

3. Noto'g'ri ovchilik va brakonerlik — tijorat maqsadida noqonuniy ov turlarning sonini keskin kamaytirmoqda.

4. Ekologik ifloslanish — suv, havo va tuproqning kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi, plastik chiqindilar dengiz hayotiga xavf solmoqda.

5. Begona turlar kirib kelishi — ayrim invaziv turlar mahalliy hayvonlar bilan resurs uchun raqobatlashib, ularning yo'qolishiga sabab bo'ladi.

Misol uchun, Afrikadagi fillar, yo'lbarslar, pandalarning soni keskin kamaygan bo'lsa, Avstraliya va Yangi Zelandiyada o'nlab endemik qush turlari butunlay yo'qolgan.

Hozirgi kunda Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi (IUCN) "Qizil ro'yxat"ida 42 mingdan ortiq hayvon turlari kiritilgan. Ulardan ayrimlari:

- Amur yo'lbarisi (*Panthera tigris altaica*) — tabiiy yashash joylarining qisqarishi sababli yo'qolish arafasida.

- Sumatra orangutani (*Pongo abelii*) — palma yog'i plantatsiyalari kengayishi natijasida o'rmonlardan siqib chiqarilgan.

- Afrika filining (*Loxodonta africana*) soni brakonerlik tufayli so'nggi 50 yilda 60% ga kamaygan.

- Markaziy Osiyo qor barsi (*Uncia uncia*) — O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'iziston tog'larida yashaydi, ammo yashash hududi torayib bormoqda.

- Dengiz toshbaqalari, korall riflari baliqlari ham iqlim o'zgarishi natijasida xavf ostida.

Biologik xilma-xillikni asrash uchun xalqaro va milliy darajada keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda:

1. Huquqiy himoya tizimi — BMTning Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyasi (1992), CITES konvensiyasi (yo'qolish xavfi ostidagi turlar savdosini cheklash) kabi xalqaro hujjatlar turlarni himoya qiladi.

2. Qo'riqxonalar va milliy bog'lar tashkil etish — tabiiy yashash joylarini saqlashning eng samarali usuli. Masalan, O'zbekistonning Zarafshon, Hisor, Chatqol, Qizilqum qo'riqxonalari hayvonlarni tabiiy sharoitda muhofaza qiladi.

3. Sun'iy ko'paytirish dasturlari — yo'qolib borayotgan hayvonlar (masalan, panda, qor barsi, Amur yo'lbarisi) laboratoriya va pitomniklarda ko'paytirilib, keyinchalik tabiiy muhitga qaytarilmoqda.

4. Ekologik ta'lim va jamoatchilikni xabardor qilish — aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali brakonerlik va ifloslanishga qarshi kurash kuchaytirilmoqda.

5. Texnologik nazorat tizimlari — dronlar, sun'iy yo'ldosh kuzatuvlari va DNK monitoringi yordamida turlar soni kuzatilib borilmoqda.

Yo'qolib borayotgan hayvon turlarini saqlab qolish insoniyat zimmasidagi global mas'uliyatdir.

Har bir turning yo'qolishi ekotizimdagi muvozanatni buzadi, natijada butun biosfera faoliyatiga zarar yetadi.

Shuning uchun davlatlararo hamkorlik, ekologik qonunchilikni kuchaytirish, qo'riqlanadigan hududlar tarmog'ini kengaytirish va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash zarur.

Tabiatni asrash – insonning o'z kelajagini asrashidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. IUCN Red List of Threatened Species. (2023). International Union for Conservation of Nature.
2. Primack, R. B. (2014). Essentials of Conservation Biology. Sinauer Associates.
3. Wilson, E. O. (2016). Half-Earth: Our Planet's Fight for Life. W. W. Norton & Company.
4. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. (2023). O'zbekiston "Qizil kitobi". Toshkent.
5. Mamatqulov, M. M. (2021). Biologik xilma-xillik va uni muhofaza qilish asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. BirdLife International. (2022). State of the World's Birds Report. London.
7. Milliy geografik jamiyat (National Geographic). (2023). Wildlife Conservation and Climate Change.